

Písanie ako cesta k vlastnej skutočnosti

(Milan Šimečka: Listy z väzenia, Dopisy z vězení)

PAVEL MATEJOVIČ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Tvorba Milana Šimečku (1930 – 1990) v období normalizácie, keď bol ako politicky perzekvovaný prinútený opustiť pôsobisko pedagóga na vysokej škole a zároveň jeho texty boli vyradené z oficiálneho obehu, je spájaná predovšetkým s jeho ľudsko-občianskymi a politickými postojmi, pričom je priradovaná k tvorivým aktivitám sekulárne orientovaného disentu na Slovensku. V tejto súvislosti sa spomínajú hlavne dve práce (*Obnovenie poriadku a Kruhová obrana*), v ktorých dominuje sociálno-kritický rozmer: autor prostredníctvom úvah a esejí, vychádzajúc z osobných skúseností, demaskuje mocenské stratégie normalizačného režimu, odкрýva jeho totalitnú štruktúru, ktorá sa negatívne vpisuje do individuálnych osudov ľudí a likviduje sociálno-solidárny fundament spoločnosti (spontánna občianska iniciatíva je nahradená ideologicky riadenou iniciatívou). Jeho úvahy, najmä v práci *Kruhová obrana*, majú súčasne univerzálnejší rámec a týkajú sa celocivilizačných otázok (konflikt politického technokratizmu s ekologickým myslením či veľkých dejín s individuálnymi ľudskými osudmi). Osobnostný pohľad je umocnený v knihe *Konec nehybnosti*, kde autor prostredníctvom denníkovej formy – verejné sa tu prelína s intímny – komentuje politickú situáciu krátko pred novembrom 1989. Kniha je dobovým svedectvom nielen o postupnom rozklade totalitného režimu pod vplyvom gorbačovovskej perestrojky, ale ukazuje tiež politickú neživotnosť veľkých ideologických konceptov.

Na ďalší rozmer tvorby Milana Šimečku upozornil Peter Zajac v texte *Estetickosť ako životný princíp*, pričom vnímanie jeho tvorby posunul z oblasti publicisticko-esejistického žánru smerom k špecifickej literárnej výpovedi, ktorá má okrem občianskeho momentu aj nespochybniteľné estetické kvality, spočívajúce najmä v dôraze na prirodzený svet (presná metaforika, individuálny systém obraznosti, zmysel pre každodennosť, pozorovanie prírodných javov, opis vlastných životných zážitkov). Estetický moment Zajac spája s politickým rozmerom Šimečkovej koncepcie skutočnosti, pričom do popredia kladie jej ideovo-etický odkaz, ktorý nadväzuje na európsku filozofickú tradíciu: „Šimečka tak nadväzuje na kantovskú a schillerovskú koncepciu estetického štátu. (...) V takomto chápaní sa prepájajú tri zložky: politická, estetická a etická. Politika má v nej rozmer etický aj estetický, etika politický aj estetický, estetika etický aj politický.“¹ Celá Šimečkova tvorba tak osciluje medzi publicistickým a estetickým módom, pričom zvýšená vnímavosť pre mikrokozmos každodennosti ju posúva k tradícii čapkovského fejtonistického písania.

Literárno-estetické východiská Šimečkovej tvorby nachádzame predovšetkým v jeho intímnejších žánrových polohách (denník, epištolárna literatúra), kde in natura odkrýva podložie vlastných autorských inšpirácií a sugescií. Možno to pozorovať aj na samot-

¹ ZAJAC, P.: Estetickosť ako životný princíp. In: *Pulzovanie literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1993, s. 145 – 146.

nej autorskej textúre, ktorá je po formálnej stránke menej „disciplinovaná“ a viac živelná, písaná s osobným zaujatím. Takéto spontánne autorské gesto je prítomné najmä v jeho Listoch z väzenia, ktoré vznikli počas autorovho uväznenia v období 6. 5. 1981 – 27. 5. 1982 (niektoré listy boli cenzúrou zadržané a stratili sa). Na ich privátno-intímnu dikciu nadviazal syn Martin M. Šimečka v knihe *Světelná znamení* (1991), ktorý prostredníctvom vlastnej autorskej optiky a osobných zážitkov situačne dokresľuje celkovú dobovú a rodinnú atmosféru.

V knižnej podobe vyšli *Listy z väzenia* v r. 1999 – tu okrem samotnej korešpondencie nájdeme aj Šimečkovu kľúčovú filozofickú esej *Dopisy o povaze skutečnosti*, ktorú autor rovnako napísal vo väzení. Jednotlivé listy majú zároveň charakter denníkových záznamov (sú písané takmer s dennou periodicitou). Šimečka ich adresoval predovšetkým rodine, blízkym príbuzným a priateľom, ich intímno-komorný charakter podčiarkuje aj familiárna forma oslovenia (Drazí moji, Milá bábi, Moje milá, milý Milanku a milý „špagáte“ v Martině!). Autor svoje listy zrejme pôvodne intencionálne nekoncepcoval ako literárny text, listy nie sú adresované anonymnému čitateľovi, naopak, prítomnosť rodinnej intimity pôsobí, akoby ich obsah mal zostať skrytý pred verejným publikom, zotrvajúc len v polohe súkromnej korešpondencie, či ako text určený len najbližším (tento fakt zdôrazňuje na s. 304 aj edičná poznámka Martina M. Šimečku). Moment spontánneho autorského gesta je umocnený aj psychologickou motiváciou, ktorá je výsledkom krajnej existenciálnej situácie, nespravodlivým, politicky motivovaným uväznením. Prítomnosť slova tak nahrádza neprítomný „živý svet“, pocit skrivodlivosti prekrýva číra radosť z písania. Všetky spomenuté motivácie Šimečka odkrýva ex post v *Konci nehybnosti*: „*Vždycky jsem, na rozdíl od mnoha lidí, kteří se psaním i žíví, rád psal dopisy. Už nikdy nezjistím ani přibližně, kolik jsem ich napsal. Vždyť jsem si nedělal ani průklepy. Kolik mých dopisů mi sebrali? Je to čisté potěšení z psaní, něco jako přespolní běh. Nejvíce dopisů jsem napsal ve vězení, za rok to bylo osm set hustě psaných stránek. To se ukázalo, když je moje žena přepsala na stroji. Nikdy jsem neměl a už asi mít nebudu tak čistou radost z psaní jako tehdy. V hlavě jsem měl pěkně uklizeno a nemusel jsem nikam chodit*“ (s. 70).

Z hľadiska literárneho žánru majú Šimečkove *Listy z väzenia* tak charakter epištólarnej literatúry (forma listu), ako aj črty literárnej autobiografie (sprítomňovanie si všedných životných okamihov, tvorba individuálneho literárneho priestoru). Voľnejšie ich možno označiť aj ako súčasť „literatúry geta“ (či už dobrovoľného, alebo nedobrovoľného), ktoré vzniká v prostredí odlúčenosti a sociálnej izolácie. V podobe autobiografických spomienok majú svoj pendant napríklad v Špitzerovej či Laholovej lágrovej skúsenosti, v rovine literárno-sociálnej ostrakizácie a jej následného textového spracovania napríklad v Tatarkových *Pisáčkách* alebo Kadlečíkových a Vaculíkových „memoárových“ prózach. V rovine existenčno-psychologického vyrovnávania sa s pocitom sociálnej marginalizácie možno nájsť príbuznosť so Slobodovými autobiografickými prózami. Prítomnosť eticko-humanistického momentu (empatia, priateľstvo, láska) ich približuje k Bonhoefferovým listom z väzenia, tie však majú teologickú intenciu (liberálna a negatívna teológia), kým u Šimečku dominuje sekulárna línia. Filozofická esej *Dopisy o povaze skutečnosti*, ktorá je súčasťou knihy, myšlienkovy čerpá z tradícií reformného marxiz-

mu šesťdesiatych rokov (K. Kosík: *Dialektika konkrétného*) a zároveň je súčasťou filozofického undergroundu (E. Bondy, J. Šafařík), ako aj ekologicko-fenomenologického uvažovania (Bělohradský v nadväznosti na Patočku). Obe časti knihy (listy a eseje) sa komplementárne dopĺňajú, viaceré myšlienky, témy a motívy sa objavujú paralelne vo všetkých kapitolách – niektoré listy sú písané esejistickou formou alebo sú to rôzne komentáre či minirecenzie aktuálne prečítaných kníh.

Moment kritického vyhranenia sa voči dobovému kontextu normalizácie situuje Listy z väzenia do oblasti „nezávislej literatúry“. Pri literárnohistorickom klasifikovaní diel, ktoré vznikli v tomto prostredí, sa najčastejšie používajú označenia ako disent, samizdat a underground. Hoci sa tieto pojmy mnohokrát zamieňajú, resp. sú používané synonymicky, majú odlišnú hodnotovú intenciu. Kým disent znamená predovšetkým nezávislé občianske a politické iniciatívy (napr. udalosti spojené s Chartou 77), samizdat je zasa forma vydávania, šírenia a distribúcie textov, napokon underground je výrazom nezávislého hodnotového a estetického postoja a nemá dominantný politický podtext. Na túto odlišnosť v terminológii poukazuje M. Pilař v monografii *Underground*, podľa ktorého sú najčastejšie omyly v chápaní tohto označenia spôsobené „upřednostňovaním politických hľadísk na úkor dobových kultúrnych a obecně estetických hľadísk“.² Na základe názorov I. M. Jirousa a J. Possetovej nachádza Pilař hlavné črty českého undergroundu v odmietaní akéhokoľvek mocenského nátlaku a kontaktu s establishmentom, v zrieknutí sa záväzného umeleckého programu, v zdôrazňovaní momentov autenticity v živote a umeleckej tvorbe, vo vymedzení sa voči totalitným štruktúram, v odklone od spoločenských noriem, v odpore k oficiálnemu svetu a jeho kultúre a vytváranie iného, paralelného sveta s inou kultúrou a inými hodnotami, v združovaní sa s podobne uvažujúcimi ľuďmi. Naopak disent, ktorý bol súčasťou „kultúry podzemia“, sa podľa Pilařa vyznačoval ustavičnou a organizovanou politickou aktivitou, ktorá prispela k odstráneniu komunistickej moci. Kým v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch prichádzalo pod vplyvom politických represí k vzájomnému prelínaniu a spolupráci oboch foriem neoficiálnych aktivít, po roku 1989 prišlo k odlišnému vývoju: kým disent sa prirodzene pretransformoval do podoby oficiálnej politickej štruktúry, underground dnes vystupuje ako legitímna súčasť kultúry. Čitateľsky dnes preto môžeme položiť dôraz predovšetkým na literárnu a filozofickú hodnotu konkrétnych diel (nemusia nás prednostne zaujať len z politologického či sociologického aspektu). V tvorbe Milana Šimečku sa prelínajú všetky tri zložky neoficiálnych aktivít (občianske postoje, samizdatová forma distribúcie textov a kultúra undergroundu). Svoj dôraz položíme na ten moment Šimečkovej tvorby, ktorý jeho *Listy z väzenia* filozoficky a hodnotovo približuje k estetike undergroundu (určitou analógiou sú pre nás Bondyho filozofické eseje zo šesťdesiatych až deväťdesiatych rokov). Tento moment podčiarkuje aj Šimečkova kritika sociálneho darwinizmu, prehnanej túžby po sociálnom ocenení: „*O neurotizující podstatě sociálního soutěžení a konkurence v západním způsobu života byly napsány celé knihy. Jen naprosto vyrovnaný a prostý člověk může tomu uniknout. (...) Prostě mně se jeví celá tato oblast sociálního ocenění pro život jedince stejně důležitá jako celá doména freudovského podvědomí*“ (s. 295).

² PILAŘ, M.: *Underground*. Brno : Host, 2002, s. 24.

Nesmieme vynechať skutočnosť, že faktúra Šimečkových Listov je poznačená aktuálnou životnou situáciou – autor totiž pri ich koncipovaní musel rátať s permanentnou prítomnosťou väzenskej cenzúry, nájsť si svoj vlastný jazyk a „náhradné“ apolitické témy spojené s privátnym svetom, preto viac pracuje s metonymiou a metaforou, je skôr „literártskejší“ než otvorene sociálno-kritický, ako to napríklad vidíme v jeho iných prácach zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Na druhej strane má intímna výpoveď so svojim inventárom ľudských slabostí a prirodzených túžob subverzívny podtext: takéto privátne „sebadenuncovanie“ možno interpretovať aj ako reakciu na ideológiu cenzurovaný obraz sveta, pretože ideológie uznávajú len také obrazy, ktoré sú v súlade s ich predstavami. Takúto autorskú stratégiu výstižne charakterizuje v súvislosti s Vaculíkovým *Českým snářom* V. Havel: „... pod všemi těmi rafinovanými vrstvami autoreference a autoreferencie jeho autoreference se skrývá totiž nebývale silná, paličatá, přímo umanutá a ve své umanutosti zcela autentická vůle říci své“.³ Akúsi vlastnú formu absurdnej „hry s cenzúrou“ počas väznenia Šimečka ironicky komentuje v *Konci nehybnosti*: „Jednou přišel do cely referent a řekl mi, že mi generální prokuratura povolila psát každý týden. Nežádal jsem o to, nikdo o to nežádal, přišli na takovou laskavost sami od sebe. Vůbec jsem to nechápal a chvíli jsem si pohrával s absurdní myšlenkou, že se jim moje dopisy při cenzurování tak líbily, že je prostě chtějí číst častěji. To by ovšem úplně měnilo svět. Byla to však blbost myslet si něco takového. Čin zůstal nevysvětlen“ (s. 70).

Tvorbu Milana Šimečka nemožno vnímať mimo československého kultúrneho kontextu: narodil sa v Novom Bohumíne, filozofickú fakultu absolvoval v Brne, no od roku 1954 trvalo pôsobil na Slovensku, kde si aj založil rodinu. Tu možno nájsť aj pôvod autorovho jazykového bilingvizmu – autor písal svoje práce tak v českom, ako i slovenskom jazyku. Týka sa to aj *Listov z väzenia*, kde je väčšia časť listov písaná v češtine, no sú aj pasáže v slovenskom jazyku, prostredníctvom ktorých autor zdôrazňuje emocionálnu inklináciu voči konkrétnemu adresátovi. Na túto skutočnosť upozornili aj editorky vydania Jolana Kusá a Raisa Kopsová, ktoré poukázali na Šimečkov osobitý štýl: „Zvláštnosťou listov Milana Šimečka je používanie slovenského a českého jazyka podľa jeho vlastného kľúča. (...) Občas je i jeden list sčasti po slovensky a sčasti po česky, ani samotný jazyk autora nebolo možné vyčistiť od čechizmov a slovakizmov tak, aby nestratil vlastný štýl“ (s. 11). Nadväznosť na českú neoficiálnu kultúrnu scénu pozorujeme aj v esteticko-ideovej orientácii, ktorej sekulárna línia sa odlišuje od slovenského katolíckeho disentu. Milan Šimečka preto viac napĺňa predstavu česko-slovenského než výhradne slovenského spisovateľa. Túto skutočnosť podčiarkli aj editorky vydania, ktoré zvolili dvojjazyčný názov titulu: *Listy z väzenia / Dopisy z vězení*.

Najbližšiu motivicko-tematickú príbuznosť so Šimečkovými listami nachádzame u nemeckého protestantského teológa Dietricha Bonhoeffera (*Na cestě k svobodě* [Listy z vězení]) a Václava Havla (*Dopisy Olze*). Spája ich spoločná skúsenosť krajnej životnej situácie a následná reakcia na ňu, ktorá spočíva v tvorbe vlastnej alternatívnej skutočnosti, inak štruktúrovanej, než je skutočnosť za múrom cely. Kým u Bonhoeffera je to skúsenosť z nacistického väzenia, kde prehodnocuje svoj vzťah k inštitucionalizovanému kres-

³ HAVEL, V.: *Do různých stran*. Praha : Lidové noviny, 1990, s. 234.

ťanstvu, zlyhávajúcemu v konfrontácii s nacistickým režimom, u Havla je to výraz slobodného občianskeho postoja v čase normalizácie. Pocit krajnej existenciálnej situácie, plynúci z väzenskej skúsenosti, opisuje Havel v jednom zo svojich listov: „... ocitl jsem se v radikálně nové existenciální situaci, v níž jsem se teprve musel zabydlit; to znamená najít si úplně novou strukturu hodnot a novou perspektivu na všechno (...) vytvořit si nové pojetí času a vůbec novou koncepci života.“⁴ O podobnom životnom obrate píše aj Milan Šimečka: „*Někdy jako bych vlastně zapomínal na všechny vnější okolnosti toho, že jsem tady, a vnímám svůj osud jako jakousi zkoušku, abstraktní filozofický úkol, který mi byl přidělen a který musím zvládnout*“ (s. 29). Jan Lopatka v súvislosti s Havlovými Dopismi Olze hovorí o určitej obdobe „erziehungsromanu“ – prostredníctvom písania autor tvorí príbeh, ktorý začína predsavzatiami, pokračuje zdolávaním skúšok, peripetií a nástrah a končí zvolenou „kariérou“ (text autorovej vlastnej obhajoby).⁵ Podobné literárne podložie majú Šimečkove *Listy z väzenia*: najskôr je to osvojená abstraktná filozofická úloha, ktorej napĺňanie je prerušované nástrahami a peripetiami v podobe emocionálneho deficitu a absencie dôverne známeho sveta, aby nakoniec vyústila do textovej formy, ktorú reprezentujú *Dopisy o povaze skutečnosti*. Cesta za poznaním je súčasťou fenomenologickej redukcie, procesu „uzátvorkovania“ vonkajšej nevlastnej a neosobnej, objektívne vnucovanej skutočnosti. Výsledkom tejto redukcie nie je teda sebastrednosť a do seba „zacyklené“ egotické sebaspytovanie, ale nová „vlastná skutočnosť“, ktorá má intersubjektívny charakter: „*To, co píšu já odtud, to není záznam o životě v cele. Je to vybraná skutečnost, kterou jsem si u tohsto stolku stvořil, a posílám vám ji, abych vás potěšil a potěšil i sebe*“ (s. 231).

Šimečkove listy z väzenia môžeme teda čítať aj ako prototext či „náčrt“ k románu formovania, v ktorom sa spája životná skúsenosť z väzenského pobytu s imaginárnymi predstavami evokujúcimi iniciačné momenty. (V modernom románe nemusí mať akt zasvätenia mystický či náboženský podtext, napríklad v Mannovom Čarovnom vrchu má podobu intelektuálneho dozrievania.) Intelektuálna iniciácia (funkciu zasvätenia tu plní poznanie) je tu jednak spojená s racionálnou činnosťou (filozofické úvahy, čítanie klasickej literatúry, šach), jednak má charakter vynárania sa podvedomých predstáv v podobe snov, ktorých obsah sa často prekrýva so skutočnosťou: „*Už jsem vám asi psal, že tady mám živé a bohaté sny. (...) Někdy mám podezření, jestli si ty sny nějak podvědomě nekontroluju, jestli je dokonce uměle nevyvolávám a jestli si prostě jen tak nepohrávám se skutečnostmi svého života na tom tajemném okraji spánku a bdění*“ (s. 105). Aj na krátkom úryvku môžeme pozorovať posun od privilegovaného autoreferenčného typu textu, prostredníctvom ktorého sa autobiograf snaží nadobudnúť istotu o vlastnej subjektivite (písanie ako gesto rezistencie), smerom k fiktívno-asociatívne zaznamenávaniu životných spomienok, ktoré sa v pamäti vynárajú v podobe nesúrodých a medzerovitých spomienok, dojmov a pocitov. Túto zmenenú autorskú optiku pozorujeme aj v štylistickej rovine – momenty memoárovosti a epištolarnosti, ktoré boli súčasťou primárnej autor-

⁴ HAVEL, V.: *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis, 1983, s. 13.

⁵ Pozri: LOPATKA, J.: Poznámka editora. In.: HAVEL, V.: *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis, 1983, s. 389 – 395.

skej intencie, postupne vnímame ako pozadie prepracovanejšej literárnej výpovede, ktorá prekračuje privátny priestor intímnej korešpondencie medzi pisateľom a jeho rodinnými príslušníkmi a známymi. Autobiografický záznam, ktorý tu podlieha fikčnému rozvrhu prostredníctvom subjektívneho zafarbenia (autorská selekcia, trópy, fantazijno-snové momenty), sa tak dostáva na úroveň iných fikčných žánrov a zároveň sa relativizuje jeho neproblémové „dokumentárne“ čítanie.⁶ Intímny pátos spomienok a prirodzený „neštylizovaný“ civilizmus sa stávajú súčasťou Šimečkovej estetickej koncepcie „malých dejín“, ktoré plnia podobnú funkciu ako Kadlečíkovo biedermeierovské bricoleurstvo alebo Tatarkova kulturologická vízia „obcovania“.

Chronotop cesty – chápaný v symbolickom význame – tu má podobu púte časom (oživovanie spomienok), pozorovania prírody (absencia vizuálnych podnetov je kompenzovaná pocitom zvýšenej citlivosti na zmeny prírodného cyklu), či je zviazaný so zvláštnymi príhodami zo všedného života, ktorými autor jednak rekonštruuje pamäť, jednak objavuje v banálnej každodennosti nový rozmer. Pocit stiesnenosti prameniaci z pobytu vo väzenskej cele je kompenzovaný až minucióznymi pozorovaniami prírodných javov, ktoré kontrapunkticky evokujú široký neohraničený slobodný priestor a rodinnú nostalgii: „*I když podzim právě není ročním obdobím, které by vzbudzovalo naději. Skoro každé ráno se válí nad Ruzyní mlha a já pozoruju, jak na těch několika stromech žlutne listí. A o uplynulém létě jsem četl jenom v novinách. Víím, že jste se hodně koupali a že v našem podstřešním bytě bylo zase velmi horko. Jinak nevím o létě nic. Cela je na počasí podivuhodně nezávislá. Není jen vytržena z lidské společnosti, ale dokonce i z přírody. Jako kdyby byla vůbec mimo svět*“ (s. 31). Veci a prírodné javy plnia súčasne funkciu tajomstva, „existenciálnej šifry“ (J. Lopatka) – napríklad príhoda z vlaku sa dá prečítať aj ako okamih „precitnutia“ – satori, ktoré pramení zo stavu momentálneho citového rozpoloženia. Toto precitnutie má intersubjektívny charakter, je spojené s aktuálnou neprítomnosťou blízkeho človeka: „*Viem, že som v tých listoch spomínal na jeden zážitok, na ktorý nikdy nezabudnem, ktorý ma urobil otcom a ktorý mi odrazu pomohol pochopiť, čo je v mojom živote podstatné a nepodstatné. (...) Uložil som ťa v kupé, aby si spal, a na chodbe som fajčil. Mal som vtedy dušu doráňanú citovým zmätkom a všetkými tými existenciálnymi pochybnosťami, ktoré na každého chlapa v krízových rokoch prídu. Fajčil som, hľadel do tmy a pociťoval celkom konkrétnu hrôzu zo života, z neschopnosti odlišiť, čo je dobré a čo zlé, čo mravné a čo nemravné. (...) Ty si ležal a pozeral na mňa očami, v ktorých bolo toľko lásky, obdivu a oddanosti, že som skoro odpadol. (...) A odrazu som vedel, čo je dobré a čo zlé, čo má v živote cenu a bez čoho sa človek nezaobíde*“ (s. 88).

Vnímanie telesnosti (chuť slín a dotykov) spolu so sprítomňovaním si všedných vecí a pozorovaním prírody cez okno väzenskej cely tak tvorí protipól voči ideológiou odcudzenej skutočnosti. Prirodzené slovo a príroda sú tu synonymom autenticity, ktorá je výrazom antipatetického a antiiluzívneho gesta, pričom slovo je tu vnímané vo svojej ambivalentnosti. Oproti všadeprítomnej neúprimnosti oficiálnej politickej rétoriky autor kladie slobodné autorské gesto – písanie listov, ktoré majú denníkový charakter, už vo

⁶ Pozri: FINCK, A.: Pojem subjektu a autorství: K teorii a dějinám autobiografie. In: *Úvod do literární vědy*. Praha: Herrmann & synové, 1999, s. 279 – 288.

svojej primárnej žánrovej funkcii odkazuje na istú mieru obnaženosti, zvýšenej senzuality a taktiež aj prítomnosti fantazijnej štruktúry. Na tento fakt poukazuje v súvislosti s Orwellovým románom *1984* J.-F. Lyotard: „Umělecká literární tvorba, tedy akt psaní, který vyžaduje určitou obnaženost, nemůže naproti tomu na projektu ovládnutí nebo integrální průhlednosti nijak spolupracovat, ani neúmyslně ne.“⁷ Aj preto svoju osobitnú funkciu tvoria v Šimečkových listoch literárne inšpirácie, empatické čítanie hlavne literárnej klasiky (Bedári Viktora Huga, Tolstého *Vojna a mier*), komentovanie textov a ich usúvzťažňovanie s vlastnou ľudskou situáciou. Práve prostredie odlúčenosti akoby zvyšovalo citlivosť na rôzne významové nuansy, ktoré sú v praktickom živote prehlúsené každodennou prevádzkou: „*To viš, jak bych si přál pokecat si s tebou o literatuře. Zdá se mi, že jsem se tu o ní dověděl víc, než za celý život předtím, nedověděl, spíš pochopil. Předtím jsem vnímal literaturu jako široký tok barevných světel, které mi splývali, tékal jsem mezi nima a těžko se mi rozlišovaly hodnoty a stálost těch světel. Duše ve vězení vnímá všechno intenzivněji*“ (s. 28). Šimečkove literárne inšpirácie pramenia aj z jeho literárnokritického záujmu o aktuálnu knižnú produkciu, ktorá sa týkala hlavne neoficiálnej literatúry, kde oceňoval najmä jej estetický a nie výhradne politický rozmer. V rozhovore *Průklepový papír – 30g/m²* pri hodnotení literárnej tvorby sedemdesiatych rokov hovorí: „Příběhy Trefulkových románů nemají ani příliš disidentský charakter a nejsou podmíněny ryze politickým viděním světa a přesto jen málokterý autor nezávislé literatury je tak často překládán do jiných jazyků...“⁸

V listoch z neskoršieho obdobia sa Šimečka čoraz častejšie zaoberá filozofickými otázkami, zaujíma ho vzťah individuálnej skutočnosti, ktorá je nám vlastná, a konvenčnej skutočnosti, ktorá jestvuje v podobe common sense. Jednotlivé listy tak ústia do samostatnej eseje *Dopisy o povaze skutečnosti*, ktorá je súčasne textovou realizáciou autorovej (hrdinovej) cesty za intelektuálnym poznaním. Podobne tento text, ako aj predchádzajúca korešpondencia, má charakter intímnej výpovede – fakt, že adresátom nie sú anonymní čitatelia, ale blízki príbuzní, sa odzrkadľuje aj na samotnom štýle Dopisov. Autor teda nepíše vedecký elaborát – k akademizmu a scientizmu pociťuje skôr dešpekt, ale motivuje ho potreba podeliť sa s aktuálnou životnou skúsenosťou, emocionálnym a intelektuálnym pretlakom: „*A tak jsem tedy opsal to svoje povídání, jak leželo a běželo. Tam mi nebylo za potřeby dělat ze sebe učence a báječně se tam šplhalo do vyšších sfér abstraktních úvah, protože člověk neměl kam spadnout, když, tak jen na tu tvrdou stoličku, na které jsem beztak seděl*“ (s. 305).

Milan Šimečka sa filozoficky profiloval v šesťdesiatych rokoch, najmä svojimi kritickými prácami o utopizme (*Sociálně utopie a utopisti, Kríza utopizmu*). Sociálnokritický rozmer dominuje aj v *Dopisoch o povaze skutečnosti*, pričom nadväzuje na filozofickú líniu, ktorú v šesťdesiatych rokoch reprezentoval reformný marxizmus obohatený podnetmi existencialistickej filozofie (Heidegger, Sartre, Camus). Spočíva predovšetkým na odmietaní ideologického redukcionizmu, ktorý opisoval skutočnosť na základe jednoduchých axiém a vytváral tak „neautentickú pseudoskutočnosť“. Jej deštrukcia je domi-

⁷ LYOTARD, J.-F.: *O postmodernismu*. Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 76.

⁸ ŠIMEČKA, M.: *Průklepový papír – 30g/m²*. Fragment, roč. 4, 1990, č. 3, s. 125.

nantnou líniou uvažovania Kosíkovho diela *Dialektika konkrétniho*, ktoré formovalo filozofické myslenie šesťdesiatych rokov. V centre filozofických úvah sa tu ocitá emancipovaný subjekt, ktorý svojou životnou praxou demaskuje umelosť a neživotnosť neosobnej moci reprezentovanej ako ideologicky rigidným marxizmom, tak aj moderným civilizačným technokratizmom. Napríklad u Kosíka nachádzame výrazné vplyvy Heideggerovej filozofie: „Moderní filozofie objavila veľkou pravdu, že se člověk nikdy nerodí do ‚vlastních‘ poměrů, nýbrž je vždy ‚vrhán‘ do světa, o jehož pravosti či neautentičnosti se musí sám přesvědčovat v boji, v ‚praxi‘, v procesu vlastní životní historie, v níž se skutečnost osvojuje a pozměňuje, reprodukuje a pretváří.“⁹ „Neautentická pseudoskutočnost“ má u Šimečka podobu odcudzeného objektivistického konštruktú, ktorý deštruuje prirodzenú podstatu medziľudskej komunikácie. Ako alternatívu voči tejto sociálnej nivelizácii Šimečka kladie pluralitu individuálnych skutočností („disharmóniu rozdielnych skutočností“), ktorých fundamentom sú slobodné emancipované subjekty. V tejto emancipácii sa tak završuje iniciačno-intelektuálny proces, ktorý je spätý s momentom aktívnej činnosti alebo filozofickej kontemplácie (tá je často spojená s dobrovoľnou askézou, je umocnená prírodným prostredím alebo vzniká ako reakcia na pocit neslobody v totalitných systémoch): „... *toto dílo vlastní skutečnosti se buduje aktivitou. Činmi v tom nejširším slova zmyslu. Stejně tak práci u hrnčířského kruhu, oráním pole, obsluhou počítače, nebo buddhistickou kontemplací*“ (s. 294).

Autobiografické pisanie sa u Šimečka spája so snahou vrátiť svetu jeho predvedecú nespútanosť prostredníctvom deskripcie každodennej reality, zdanlivo bezvýznamných samozrejmostí, ktoré relativizujú metafyzicky či vedecky garantovaný opis sveta. Tu v jeho úvahách objavujeme sekulárnu líniu – viera v metafyzickú istotu je nahradená intersubjektivitou, sociálnou empatiou, konkrétnym vzťahom k blízkeму človeku, rodine: „*Škoda, že nevěřím v boha, bylo by nádherné odevzdat se do jeho vůle. Ať je jak chce, teď už vím, že mi vždy zůstane kotevní lano, které je napjaté k vám, a s tím už se nějak udržím nad vodou*“ (s. 53). Diskrétnosť intímneho priestoru domácnosti a osobná prežívaná skúsenosť „malých dejín“ tu stoja v opozícii voči nátlaku Platónovej ríše čistých ideí či idey Boha, je opakom abstraktného univerzalizmu ideológií a mocenského politického diskurzu. V tomto zmysle sa Šimečkove úvahy približujú k Bondyho modelu „ne-substančnej ontológie“, ktorá sa nachádza mimo či už materializmu, alebo idealizmu. Potreba uchovania si vlastnej skutočnosti sa tak stáva jednou z alternatív, ako dôstojne a slobodne prežiť vlastný život, a z tejto pozície odmietnuť rôzne podoby mocenského nátlaku: „*Jsem přesvědčen, že lidé téměř vždy utvářeli svoje víry a představy pod takovým či jiným typem psychického nátlaku. A že tedy z toho důvodu jsou si monistické ideje vlastně rovnocenné. Je to vlastně jedno a totéž pojetí skutečnosti. Z toho hlediska lze už jen dnes litovat toho, že bylo na spory mezi velkými monistickými výklady světa vyčerpáno tolik energie. Materialismus a idealismus se snažil zvléct svého soupeře vždy na hřiště, kde byli domácí ve výhodě. (...) Dnes vlastně ze všech těchto sporů zůstala jen konfúzní zauzlenina*“ (s. 316). Rovnako aj Bondy kriticky poukazuje na absenciu emocionálneho, antropologického a etického momentu v týchto antagonistických filozofic-

⁹ KOSÍK, K.: *Dialektika konkrétniho*. Praha: Academia, 1966, s. 58.

kých koncepciách: „Substanční materialismus není než zrcadlovým odrazem teismu, resp. substančního idealismu. (...) Jde o jedině: kategorie ontologické substance není vyvozena z ‚přírodní‘ skutečností mimo lidskou společnost a *nic ji ve skutečnosti neodpovídá* (...) substančně materialistická nekonečnost a věčnost je negativním vydáním obdobných vlastností božích, zbavených jejich emocionální a etické náplně atp. atp.“¹⁰

Redukovať Šimečkovo autorské gesto len ako výraz vzdoru voči totalite nie je celkom korektné, naopak, jeho sociálny kriticismus má univerzálnejší rámec – podstatu krízy modernej civilizácie nachádza v akte sebaabdikovania, opustenia vlastnej skutočnosti, podľahnutia rôznym formám ideologickej manipulácie, simulovaným životom či útekom k televíznym fikciám: „*Až teď vidím, že od neschopnosti žít a promýšlet vlastní život, od pasivní účasti na moderní orgiastické zábavě vede přímá cesta k porušení a destrukci osobnosti*“ (s. 111). Nedôveru voči utilitárno-technokratickým ideologickým konceptom autor konkretizuje vo viacerých úvahách z *Kruhovej obrany*, no ekologická perspektíva je relevantnou témou aj v *Listoch z väzenia*, kde je zároveň podopretá aktuálnou životnou skúsenosťou: „*Kromě mnoha jiných věcí, které jsem tu pochopil, jsem plně pocítil obrovskou váhu přírody v lidském životě. Pochopil jsem nezbytnost jejího podílu na zdraví lidské osobnosti. (...) A tu se mi najednou zdá, jakoby nedostatek jakéhokoliv vztahu k přírodě byl v příčinné souvislosti s jejich sociálními a lidskými deformacemi*“ (s. 32). Aj tu zaznieva myšlienkový odkaz šesťdesiatych rokov (T. W. Adorno, H. Marcuse, hippies, zen-budhistické inšpirácie), ktorý v prostredí neoficiálnej scény sedemdesiatych a osemdesiatych rokov vyústil do podoby ekologických iniciatív. Vo filozofickej a etickej rovine sú Šimečkove *Listy z väzenia* spojené s Patočkovou kritikou technickej civilizácie v Kacířských esejách – túto tému filozoficky neskôr rozvíja V. Bělohradský –, ako aj s tvorbou vlastného literárneho priestoru, ktorý je akýmsi „duchovným azylom“ (písanie a literatúra ako spôsob existencie a rezistencie), estetickou alternatívou voči oficiálnemu literárnemu kánonu, a zároveň sú aj odpoveďou na aktuálnu životnú situáciu, tak ako to nachádzame napríklad v tvorbe D. Tatarku, R. Slobodu, L. Vaculíka či I. Kadlečíka.

VYDANIE

ŠIMEČKA, Milan: *Listy z väzenia. Dopisy z vězení*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1999.

Štúdia vznikla ako súčasť grantového projektu *Čítame texty slovenskej literatúry (Sondy do slovenskej literatúry II.)*. VEGA 2/4116/4. Vedúci riešiteľ prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.

¹⁰BONDY, E.: *Útěcha z ontologie*. Praha : DharmaGaia, 1999, s. 181 – 182.

SUMMARY

The work of Milan Šimečka (1930 – 1990) is known in Slovakia predominantly in connection with his activities of a secularly oriented dissent. From the perspective of a literary genre the attention of literary theorists and critics was drawn to his publicistic and essayistic, in which his civic attitudes are reflected. Less attention was given to his epistolary – memoir works, where we can identify in significant presence of aesthetic moments. This is what the author of the study wants to stress. Šimečka's *Listy z väzenia* (Letters from the prison, 1999) are an object of interpretation. He wrote them during politically motivated imprisonment in 1981 – 1982. Šimečka's letters are marked by actual life situation – their author had to count with permanent presence of prison censorship and creates his own language and "substitute" apolitical themes connected with his private life. That is why he works more with metonymy and metaphor and he is more "artistic" than openly socially – critical, as it is visible in his publicistic and essayistic works from the 70th and 80th. The author of the study refers to the text of Peter Zajac *Estetickosť ako životný princíp* (Aesthetic as a Life Principal), where this aspect of the works of Šimečka was correlated to European philosophical tradition. A motivicly – thematic pendant to Šimečka's letters a German protestant theologian Dietrich Bonhoeffer's letters from prison are shown (*Na cestě k svobodě* [Listy z vězení]/On the Way To Freedom) and letters of Václav Havel, published as *Dopisy Olze* (Letters to Olga). The common experience in the extreme life situation made them connected. They result in the same reaction – creating an alternative reality differently structured from the true one behind the walls of their prison. The study reflects theoretic results of a Czech literary critic J. Lopatka, who in the 80th dealt with autobiographic genres. From the stylistic aspect the author of the study analyses Šimečka's letters as a proto-text of "erziehungsnovel", from the aspect aesthetics and of value he put him into wider Czecho-Slovak literary and philosophic context (V. Havel, L. Vaculík, D. Tatarka, I. Kadlečík, R. Sloboda, K. Kosík, J. Patočka, V. Bělohradský). The author of the study compares a philosophical essay *Dopisy o povaze skutečnosti* (Letters about the Character of Reality), which is also included into these texts, with Bondy's *Útechou z ontologie* (Consolation from Ontology), which is a "classical" work of Czech philosophical underground. He points out an ecologic measure of Šimečka's opinions, rooted in the reforming Marxism of the 60th, as well as in the critic of technocratism in the works of representatives of the Frankfurt School.